

Древноиндийски вариант на аргументация при диспут (логическият схематизъм на чатушкоти)

Станислава Рашева

СУ „Св. Климент Охридски“, Философски факултет

Имейл: srasheva@gmail.com

Абстракт: В статията се разкрива спецификата на първата форма на теоретична аргументация по време диспут в древноиндийската духовна традиция. Представена е еволюцията на тази технология в будистката традиция. Обяснено е значението на този подход за възникването на първите категории в индийската философия. За анализ са използвани оригинални първоизточници.

Ключови думи: предфилософия; Санджая, Буда, Нагарджуна, чатушкоти, публични диспути, философски спор, чатушкоти

Ancient Indian version of argumentation in a debate (the logical schematism of “catuskoti”)

Stanislava Rasheva

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, PhD student

e-mail: srasheva@gmail.com

Abstract: The article reveals the specifics of the first form of theoretical argumentation during a debate in the ancient Indian spiritual tradition. It presents the evolution of this technology in the Buddhist tradition and explains the importance of this approach for the emergence of the first categories in Indian philosophy. The analysis is based on original sources.

Keywords: prephilosophy; Sanjaya, Budha, Naagarjuna, catuskoti, public disputes, philosophical dispute, catuskoti

Уводни думи

Човекът е въввлечен в собствения си жовот и става брънка от останалия свят неволно, така втъкава своята нишка в тъканта на света и бидейки част от нея се опитва да проумее и разбере себе си и цялото. Цялото е онова което се случвало с човешката мисъл от самото и зараждане, то е необятна реалност, която има минало, настояще, бъдеще, но и своята неизявена потенция.

Осъзнава се жизнена нужда от детайлно разбиране и описание на различните модуси на реалността, различните културни позиции, различните адекватни логики, понятия, описания и действия в глобалния човешки свят. В тъканта на нашия свят е вплетена неотстранима нереалност. Светът е реален-нереален. Всяко нещо е 'това' в отношение към 'онова', заедно с друго. Нещата са именувани в различни езици и подреждани в различни култури, с което получават различни смисли. [1]

Резултати от проучването

В зараждащата се философия на древна Индия се извършва пробуждане на нови насоки на мисълта и се обособяват ядра на понятиен и категориален синтез. Тези будни точки на нова мисловност се реконструират трудно, поради откъслечно достигналите до нас текстове, но в същото време са важни за правилното разбиране на произхода на основни похвати във философското, в по-късните му аспекти.

За времева рамка на предфилософския период приемаме Шраманската епоха VI–V в. пр. Хр. През този период мисловният плурализъм излиза извън границите на брахманизма, пораждайки неортодоксални спрямо ведите учения. [2]

В този кипещ на идеи и нови мисловни модели един от десидентските учители създава своята четиристепенна аргументация със съждения, които дават начало на логическия схематизъм чатушкоти, който в последствие се доразвива и използва от будистите. На Запад често този метод за постигане на истина, чрез формула от четири съждения се нарича с неговия гръцки еквивалент – тетралема. Четирите върха представляват четири варианта, с които може да се отговори на един и същ въпрос – „да“, „не“, „и да и не“, „нито да, нито не“. [3] Целта на този вид аргументация може да се сведе до скриване на мнение или въздържание от отговор. Този вид изплъзване от опонентите в споровете е форма на мълчание чрез слово. Ранните будисти го наричат *ajñāna-wada* (доктрината за невежеството), а неговите привърженици „хлъзгави змиорки“ (*amara-vikkheṭṭhika*).

Целта на настоящият текст е да синтезира знание за произхода на логическия метод чатушкоти, да открие неговите специфики и да очертае неговото развитие и осмисляне във философските идеи до Нагарджуна.

Защо и как се поражда тази идея зависи изключително много от средата и начина на общуване между различните новопоявили се учители и техните последователи. За да се случи промяната от предфилософия към философия важна роля изиграват множество фактори, един от които са откритите диспути между различните неортодоксални учители, които са имали за цел представящият своето учение или гледна точка по поставена тема да спечели останалите в своята теза. Постепенно в диспутите се въвеждат регламенти и се изискват аргументации, които да отговарят на определени стандарти, налагат се норми в споровете и правила в изказванията, това дава възможност да се поставят основи на теоретично осмисляне от различни страни на будни философски въпроси, както и изграждане на понятиен синтез. В спора/дискусията са се разрушавали с най-неочаквани контрааргументи мисловните построения на своите съперници. При това условията на спора, като игра на мисловна аргументация с цел победа, са били категорични и нетърпящи възражение: истинността на собственото учение, трябвало да се отстои пред „чуждите“ мислители, трябвало да се убедят в истинността и непогрешимостта на учението на тези, за които авторитета на тази школа и нейният „най-велик“ основател и учител не са означавали нищо. [4] По думите на Алексей Лосев в диспутите на индийските шрамани и учители се постига не само диалектичката евристика, която дисциплинира ума за проникване в метафизическите тайни на мирозданието, но и за всекидневната многозначност на съществуването, за многообразната и многоаспектна природа на действителните факти и отношения, в които е потопено човешкото битие. Диалектиката на индийския атомизъм, както и Аристотеловата диалектика, по всяка вероятност не се ограничава само със ситуацията на научни спор. Тя включва елементи на евристика, психология, научна методология, философия, логика и т.н. Според Алексей Лосев „Аристотеловата диалектика е драма на живата човешка мисъл, стремяща се към обективната истина не по пътя на еднозначните логически операции, а по всички начини, достъпни за човешкото познание.“ [5]

Чатушкоти като доказателствен тетралепен модел се ражда през IV в. пр. Хр. в интелектуалните среди, по времето на зараждащия се будизъм, като по-късно Нагарджуна прилага и развива този метод в „негативна диалектика“.

Чатушкоти методът е известен и вълнува изследователите най-вече през призмата на по-късното му осмисляне и прилагане от Нагарджуна. Темата е включена и изследвана от много автори в общи проучвания върху индийската философия. В последните години темата е разработена самостоятелно в три статии с различна трактовка на авторите (Kim, Taeso, The Validity of Robinsonian Critiques on Nāgārjunian Logic Centering on the Interpretation of Catusko, Cotnoir, A., Nāgārjuna's Logic и Priest, Gr. The Logic of The Catuskoti). [6] В българската научна общност този метод е изследван и тълкуван от Иван Камбуров и Сергей Гирджиков. В настоящото проучване на метода се имат предвид теориите на всички изброени изследвания.

За основател на чатушкоти сведенията посочват Санджая Белатхипутта. Подробен прелюд с мнения и авторство (различните изследователски школи) за различните тълкувания на „чатушкоти“ и нейният създател Санджая Белатхипутта е направен от Шохин [7] (Sañjaya Belatthiputta), той е сред шестте първи десидентски учители, чиито теории и учения се открояват в посочения период. В IV в. пр. Хр. Санджая формулира тетралепния принцип като критична форма при утвърждение на дадено знание, с което разширява игровата потенция на индийския рационализъм. Той пръв формулира четирите възможности: съществуване; не-съществуване; съществуване и не-съществуване; нито съществуване, нито не-съществуване спрямо дадена епистемологична позиция. Този принцип позволява при описанието на реалността да се използват четири подхода, от това идва и наименованието „чатушкоти“: имаща четири върха. [8]

Темите на философските дискусии били най-различни, но Палийските сутри отделят особено внимание на няколко задължителни теми, които не може да пропусне философ, който желае да бъде признат от пълните „аудитории“. Към тези задължителни теми се отнасят следните проблеми: Вечни ли са светът и атман?; Краен ли е светът в пространството?; Различават ли се душата и тялото?; Продължава ли съвършеният (каквото го разбира всяка философска група) своето съществуване след смъртта си и др. Един от основните фрагменти в изворите по темата, който представя в автентичен вид тетралепния модел на Санджая може да се срещне в „Саманнапхала-сутта“, в отговор на въпрос на цар Аджаташатра; същият текст без изменение намираме в Брахмаджала-сутта. [9] *„А каква е четвъртата позиция, (о) монаси, в която почитените шрамани и брахмани дават уклончив отговор на всеки поставен въпрос, подобно на хлъзгаща се змиорка. Да допуснем, (о) монаси, че някой шраман е глупав и тъп. В следствие на (своята) глупост и тъпост той дава на всеки поставен въпрос уклончив отговор, подобно на хлъзгаща се змиорка: „Ако ти ме попиташ: Съществува ли друг свят?“, то, ако аз смятах, че съществува друг свят, аз бих ти отговорил, че съществува друг свят. Но това не е мое съждение. Аз мисля, че (нещата стоят точно) така, че е по друг начин, че не е така, че не-не е така. (Ако питаш) „Не е ли истина, че не съществува и че не – не съществува друг свят“ (Отговорът ще бъде същият). Съществуват ли неродени същества в другия свят?“, или не съществуват“, „Или съществуват и не съществуват“, „или съществуват и не – не съществуват?...“, то по този начин бих ти отговорил, (ако считах така), но аз не считам така, не считам, че е по друг начин, не считам, че не е така и не считам, че не – не е така“, такава е (о) монаси, четвъртата позиция на тези шрамани, четвъртата позиция на тези шрамани и брахмани, които на всеки въпрос дават уклончив отговор, подобно на хлъзгаща се змиорка.“ [10]*

Логическият схематизъм чатушкоти е удобна формула от съждения, способстваща да се демонстрира нежелание да се даде отговор по теми, отнасящи се до „крайни истини“.

Словесна формула от аргументи, отричащи се взаимно, които в спор с по-слаби опоненти биха могли да доведат до „победа“.

Това не са нито аксиоми, нито пропозиции – функции по истинност. Това са четири твърдения, които изчерпват възможните варианти на утвърждаване и отрицание на едно и също твърдение и техните комбинации. Тази формула ни е добре позната в първите две части. Третата част е синтез на твърдение и неговото отрицание, забранена в логиката, но приета в диалектиката. Четвъртата част е напълно непозната за западните мислители. Тя отрича диалектичната формула. [11]

Индийският историк на философията Б. Баруа, склонен към компаративизъм, нарича Санджая индийския Пирон [12] и отбелязва, че той, както основоположник на древногръцкия скептицизъм го е повдигнал до нивото на научна доктрина, прокарайки път на критическите методи на изследване във философията. Той отбелязва, че ако Санджая бил човек без претенции, както го изобразяват будистите, те самите нямаше да му отделят такова внимание. Той се отклонява именно от тези въпроси, отговорът на които би бил чиста спекулация. По мнението на индийския учен може да се говори за двуюко за критическия метод на Санджая за бъдещето на Индийската философия: установяване границите на човешкото познание и отклоняване на философската мисъл от спекулативните проблеми, с цел да се привлече тяхното внимание към менталното равновесие: В това той се явява пряк предшественик на Джина и Буда. [13] Според учението на Пирон „съмнението или въздържанието от съждения не се оказва пряко до явлението и сетивните данни, а до същността на познаваемите неща. Но последователното приложение на тези принципи изключва възможността от обосноваването и въвеждането му във философията, защото съмнението е отказ от категорични съмнения.“ [14] Според Чатерджи и Датта като се съмнява в обосноваването на общоприетите убеждения, скептикът издига нови проблеми, чието решение само обогатява философията. Кант, като отдава дължимото на скептицизма, пише, че скептикът Хюм го пробужда от догматичната му дрямка. И именно благодарение на Чарвака, индийската философия се освобождава в значителна степен от догматизма.

В ранните будистки ръкописи се срещат кратки бележки за някои скептици, агностици, софисти и материалисти, които са се противопоставяли на Буда и те могат да бъдат разглеждани като „коварни“ – чарваки. В Саманнапхала – сутта се споменава и Санджая Беллатхипутта, който не искал нито да твърди, нито да отрича, нито едновременно да твърди и да отрича, нито пък дори да допусне, че едновременно не твърди и отрича каквото и да е. [15]

Възможно е да се тълкува нежеланието на Санджая да отговаря на метафизични въпроси с въздържание от отговор на всичко, което се отнася до трансцендентни теми, т.е., които са извън границите на човешкия опит. Формирайки своите четири съждения в „негативна диалектика“, Санджая конструира здрава рамка, чиито основи трябва да се търсят далече в традицията на религиозно-семантичната тъкан на индийската култура. Четири е числото, което затвърждава и е устойчиво – древната космографична традиция наброява четири юги – митологични периоди на света, четири са първичните елементи, четири са ведите – свещенните текстове, четири са и дори социалните слоеве на обществото – варни, четири са и благородните истини, които Буда формулира в своето учение. Освен устойчивост, чатушкоти има своите неизявени корени в традицията и се оказва приложима за аргументирано отричане на различни теми, вълнували опонентите на нейният създател.

Санджая конструира нов „философски дискурс“ и заслужено можем да се съгласим с това, че формулирането на чатушкоти още през IV в. пр. Хр. позволява да се излезе извън ограниченията на двуезичната логика. *Вярно е, че на този ранен етап тя се използва като особена диалектика на реториката в диспутите между мъдреците, но също така*

може да се приеме, че осигурява особено изказване на мислителите по всеки един възможен онтологичен и еписемологичен проблем. [16]

Някои изследователи приемат чатушкоти за собствено будистки логически похват и аргументираща фигура на будистката философска литература. Тетралемата също така представлява една от най-опадаващите черти на будистката философия, тъй като прилагането и в аргументите, не е непосредствено очевидно и не е хомогенно: понякога една от четирите възможности е избрана като „правилна“, понякога всички четири са отхвърлени, понякога и всички четири са одобрени. Изглежда, че това объркване само се изостря от значителен брой тълкувания, които намираме в съвременните литературни коментари, много от които се опитват да анализират и тълкуват чатушкоти чрез прибягване до понятия на съвременната логика. [17]

Наистина, силен тласък на популярността на диалектическия четиристепенен похват на първите индийски „скептици“ дава Буда, като едновременно иронизира „хлъзгавостта“ на тези учители, но също така го прилага в своето учение. Техниката намира място с пълното си отрицание в будизма, за да се изкаже празнотата (*sunya*) и свободата от цикъла на преражданията (*nibanna*). Осмислят се всички четири формулировки. Съдържателно това е изказ на „мълчанието на Буда“ или на отказа му от възгледи относно света и особено относно състоянието на светеца след смъртта. „Мъдреците умират след смъртта, мъдреците не умират след смъртта, мъдреците умират и не умират след смъртта, мъдците умират и не-не умират след смъртта“ [18] Оценявайки този доказателствен модел на „негативна диалектика“, Буда го „завещава на своите ученици“, някои от които от своя страна го превръщат в удобен инструмент за своите учения. Добър пример за начина, по който Буда е обсъждал използването на логическия метод чатушкоти е случаят, в който обяснява, че всеки един член от тетралемата може да не се окаже релевантен, той пита един паривраджак „къде отива изгасналият огън на изток, запад, север или юг?“, този паривраджак (Вачкхаготта) бил принуден да се съгласи, че нито един от тези въпроси не бе бил правилно формиран. Буда го уверил, че всеки проблем от тези, които го вълнуват, може да бъде оценен аналогично. Това е типичен случай на обръщане на образован брахманист в будист, безспорно реалистичен и познат за времето си феномен.

Оригинален прочит на използването на чатушкоти от Буда е направен от Иван Камбуров, който посочва „страхът от грешка“, като основна предпоставка за въздържание от краен отговор - „...борейки се да не сгреси в своите изказвания и чувствайки антипатия (към това), се въздържа да определи нещо като благо и не-благо и на поставения въпрос отговаря уклончиво, подобно на хлъзгава медуза: Това не е мое съждение (разбиране). Аз не казвам това е така, но и не казвам, че е нещо различно, че не е така, или че не, не-е така. – Основният мотив тук е страхът от грешка в съждението поради неувереност в собствените знания. Разбираме, че тук не става въпрос за случайно знание, а за интелектуална позиция...“ [19]

Най-ярък пример за приемственост в използването на този логически схематизъм е Нагарджуна, който през II в. „събужда“ метода и го прилага дотолкова убедително, че чатушкоти неизменно се свързва с името му. Философията на мадхямиците, която отрича съществуването на света през логическия схематизъм на чатушкоти се нарича *шуня-вада*, т.е. доктрина на пустотата, а под „шуня“ Мадхямика разбира не абсолютното небитие, а само относително битие. Осмисляйки термина „шуня“, Нагарджуна стига до извода, че всяко отрицание зависи от скритото утвърждаване. Абсолютното отрицаване е невъзможно. Абсолютният скептицизъм е фикция, тъй като този скептицизъм предполага достоверността на съждението на скептика. [20] В тази трактовка може да се види чатушкоти, наблюдаваща себе си.

Критичната линия е едно от основните постижения и една от най-силните страни на „учението за пустотата“. Използвайки методите на „отрицателна диалектика“ (прасанга), Нагарджуна и неговите последователи отричат *различните философски категории: време, пространство, причинно-следствена връзка, движението*, като демонстрират тяхната абсурдност.

Мадхямиците позиционират себе си и учението си като „среден път“ между двете „крайности“ - утвърждаване и отричане, т.е. като път, който дава възможност да се избегне попадането в примката, която представляват самите четири възможни съждения в индийската тетралема. Използвайки възможностите на чатушкототи, привържениците на мадхямика с успех свеждат до абсурд всички противоположни мнения на другите философски системи.

Често този метод на негативната диалектика на чатушкототи се изследва в сравнителен план с гръцките философи и подобните форми на оттласкване на смислите един от друг. Чатушшкототика се доближава много до скептиците, по-малко до софистите, но най-честите паралели биват правени с Аристотел, като разликата с него е основно, че неговата логика е тристепенна.

В индийската логика, както и в аристотеловата, общите твърдения за свойства и предикати понякога са причинни и обясненията с тях са причинни. Но, за разлика от Запад, Абсолютът е рационално неексплицируем и неизразим, и оттук се промъква съзнанието за несъизмеримост на човешкото говорене и мислене и самия свят.

Изследователите на логиката на Нагарджуна, в опитите си да разпластят и анализират позициите на всяко едно от тях, довеждат четирите съждения до букви от сложни формули, които илюстрират позициите на всяко съждение. Тук няма да се спирам на подобни трактовки, защото това, с което *методът чатушкототи* е значим от научна гледна точка за това изследване, са по-скоро предпоставките за неговата поява, създаването му, развитието му в умовете на индийските десиденти, отричащи авторитета на ведите, и най-вече прилагането му в подкрепа или отхвърляне на различни гледни точки.

Чатушкототи, както трябва да се очаква, се формулира в различни контексти по различни начини. Тя е чужда на западното мислене, но съвсем не е непонятна или неформулируема.

Най-абстрактно тук има 4 варианта, всички относно едно определение p :

1. p ; 2. $\neg p$; 3. $p \wedge \neg p$; 4. $\neg(p \wedge \neg p)$

Или:

1. Битие
2. Не-битие
3. Битие-и-небитие.
4. Нито-битие-нито-небитие.

Или с друг пример:

Коментарите показват, че четворното отрицание се прилага и към другите дихотомии като едно- много, и т. н. и може да бъде обобщено за всяка пропозиция Р, а не само в обикновения контекст на „съществува”, „не съществува” и т. н. Това е техника в школата Мадхямика и особено в Муламадхямикакарика на Нагарджуна за демонстриране отказ от всяка мислима концептуална позиция в едно логическо пространство на две тези относно битие и небитие. Относно света не е състоятелна каквато и да е екзистенциална пропозиция – позитивна, негативна или някаква комбинация от двете. Ако се отречат четирите тези за битието, това води до логика отвъд познатите на Запад и в Индия. Девиантните логики като интуиционистката логика не отиват до отрицание на четирите комбинации. [21]

Примемаме до голяма степен определението на Хаим Пелерман. Като разграничава принципно природните и обществените науки, Перелман определя, че докато при природо-математическите науки, или както в ежедневието се наричат— точни науки, се борава с очевидни изказвания или с такива, които дедуктивно произтичат от тяхното съчетаване, то при обществените науки се борава с ценности. А „оценъчните съждения – според неговата теория – не се нуждаят нито от логиката, нито от универсалността на опита. „Перелман прави извод, че схемата на доказателствата, която е приложима в математическите и природните науки, е неприложима в обществените науки и във философията. Затова използва два термина: „доказателство“— за природните науки и „аргументация“ — за обществените. Той разработва рационална аргументация в областта на хуманитарното знание. [22]

В древноиндийската философска и културна традиция, съществува специфика на изказа и словестно онагледяване на теоретичните постановки. Вплетен в корените на митологичните пластове, новият тип мисловност използва техниката на тази особена образност. Да си припомним доказателствените примери, които са давани от различни учители в подкрепа на техните теории: хълмът, огънят и димът; изгасналият огън, формата на слона и слепците, глината в гърнето и преди това, нишките на тъкътата и извън нея и много други примери. Една от важните специфики на логическия схемантизъм чатушкоти е в това, че образно казано, той се явява рамка или диалектична мрежа с четири примки, в която се подреждат/улавят смисли, в която се задейства законът за решаване на уравнение между тях и в крайна сметка изключване на всичко преминало през мрежата.

Цитати и бележки:

- [1] Герджиков, С. (2008). *Философия на относителността*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 5. [Gerdzhikov, S. (2008). *Filosofia na odnositelnostta*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“, 5.]
- [2] Камбуров, И. (2002). *Древноиндийската философия в парадигмата на мъдростта. Голямата игра*. София: БПС, 201. [Kamburov, I. (2002). *Drevnoindiyskata filosofia v paradigmata na madrostta. Golyamata igra*. Sofia: BPS, 201.]
- [3] Priest, G. (2010). The Logic of The Catuskoti. *Comparative Philosophy*, Vol. 1, No. 2: 24-54.
- [4] Камбуров, И. (2002). *Древноиндийската философия в парадигмата на мъдростта. Голямата игра*. София: БПС, 275. [Kamburov, I. (2002). *Drevnoindiyskata filosofia v paradigmata na madrostta. Golyamata igra*. Sofia: BPS, 275.]
- [5] Лосев, А. Ф. (1979). История античной эстетики. Т. 4: *Аристотель и поздняя классика*, Москва: Фолио, 257. [Losev, A. F. (1979). *Istoria antichnoy zsetiki*. Т. 4: *Aristotely i pozdnyaya klassika*, Moskva: Folio, 257.]
- [6] Kim, T. (2015). The Validity of Robinsonian Critiques on Nāgārjunian Logic Centering on the Interpretation of Catusko, academia.edu, 2015; Cotnoir, A., Nāgārjuna's Logic, OUP, Jan 28 2015; Priest, G. *The Logic of The Catuskoti. Comparative Philosophy*, Vol. 1, issue. 2, Article 6. DOI: [https://doi.org/10.31979/2151-6014\(2010\).010206](https://doi.org/10.31979/2151-6014(2010).010206) <https://scholarworks.sjsu.edu/comparativephilosophy/vol1/iss2/6>, Retrieved on 10.05.2019.
- [7] Шохин, В. К. (2007). *Индийская философия. Шраманский период*, Петербург, Санкт-Петербургского университета, 176-179. [Shohin, V. K. (2007). *Indiyskaya filosofia. Shramanskiy period*, Peterburg, Sankt-Peterburgskogo universiteta, 176-179.]
- [8] Камбуров, И. (2002). *Древноиндийската философия в парадигмата на мъдростта. Голямата игра*. София: БПС, 285-286. [Kamburov, I. (2002). *Drevnoindiyskata filosofia v paradigmata na madrostta. Golyamata igra*. Sofia: BPS, 285-286.]
- [9] Шохин, В. К. (2007). *Индийская философия. Шраманский период*, Петербург: Санкт-Петербургского университета, 176. [Shohin, V. K. (2007). *Indiyskaya filosofia. Shramanskiy period*, Peterburg: Sankt-Peterburgskogo universiteta, 176.]
- [10] Камбуров, И. (2002). *Древноиндийската философия в парадигмата на мъдростта. Голямата игра*, София: БПС, с. 287, по превод на Брахмаджала-сутра II. 27. [Kamburov, I. (2002). *Drevnoindiyskata filosofia v paradigmata na madrostta. Golyamata igra*, Sofia: BPS, s. 287, po prevod na Brahmadzhala-sutra II. 27.]
- [11] Герджиков, С. (2008). *Философия на относителността*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 384. [Gerdzhikov, S. (2008). *Filosofia na odnositelnostta*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“, 384.]
- [12] Пирон е древногръцки философ, основоположник на скептицизма, живял 360-270 г. пр. Хр. В: *Кратък речник на философите* (1996). авт. Радев, Р; Стефанов, Ив.; Личев Ал., София: ЛИК, 191. [Kratakrechnik na filosofite (1996), avt. Radev, R; Stefanov, Iv.; Lichev Al., Sofia: LIK, 191.]
- [13] Varua, V. (1921). *A History of Pre-Buddhistic Indian Philosophy*, University of Calcutta, p. 329-332.
- [14] *Кратък речник на философите* (1996). авт. Радев, Р; Стефанов, И.; Личев А., София: ЛИК, 192. [Kratakrechnik na filosofite (1996). avt. Radev, R; Stefanov, I.; Lichev A., Sofia: LIK, 192.]
- [15] Чатерджи и Датта, (1995). *Увод в индийската философия*, София: Евразия, 64-65. [Chaterzhi i Datta, (1995). *Uvod v indiyskata filosofia*, Sofia: Evrazia, 64-65.]

- [16] Камбуров, И. (2002). *Древноиндийската философия в парадигмата на мъдростта. Голямата игра*, София, 287. [Kamburov, I. (2002). *Drevnoindiyskata filosofia v paradigmata na madrostta. Golyamata igra*, Sofia, 287.]
- [17] Westerhof, J. (2006) Nagardjunas Chatuskoti, *Journal of Indian Philosophy* (Oxford University). 34: 367-395.
- [18] Герджиков, С. (2008). *Философия на относителността*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 346. [Gerdzhikov, S. (2008). *Filosofia na odnositelnostta*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“, 346.]
- [19] Камбуров, И. (2011). *Класическата будистка философия (част първа). Пътят*, София: Авангард Прима, 148. [Kamburov, I. (2011). *Klasicheskata budistka filosofia (chast parva)*. Patyat, Sofia: Avangard Prima, 148.]
- [20] Радхакришнан, С. (1996). *Основи на будистката философия*. София: Евразия, 228. [Radhakrishnan, S. (1996). *Osnovi na budistkata filosofia*. Sofia: Evrazia, 228.]
- [21] Герджиков, С. (2008). *Философия на относителността*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 347- 386. [Gerdzhikov, S. (2008). *Filosofia na odnositelnostta*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“, 347- 386.]
- [22] Perelman. С. (1971). *Le champ de l'argumentation*, p. 135, Ch. Perelman. *L'empire rhetorique*, p. 33. Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Paris: University of Notre Dame Press, 45.

Библиография:

- Герджиков, С. (2008). *Философия на относителността*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“. [Gerdzhikov, S. (2008). *Filosofia na odnositelnostta*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“, 5.]
- Камбуров, И. (2002). *Древноиндийската философия в парадигмата на мъдростта. Голямата игра*. София: БПС. [Kamburov, I. (2002). *Drevnoindiyskata filosofia v paradigmata na madrostta. Golyamata igra*. Sofia: BPS, 201.]
- Камбуров, И. (2011). *Класическата будистка философия (част първа). Пътят*, София: Авангард Прима. [Kamburov, I. (2011). *Klasicheskata budistka filosofia (chast parva)*. Patyat, Sofia: Avangard Prima.]
- Кратък речник на философите*. (1996). авт. Радев, Р; Стефанов, Ив.; Личев Ал., София: ЛИК. [Kratyak rechnik na filosofite. (1996). avt. Radev, R; Stefanov, I.; Lichev A., Sofia: LIK.]
- Радхакришнан, С. (1996). *Основи на будистката философия*. София: Евразия. [Radhakrishnan, S. (1996). *Osnovi na budistkata filosofia*. Sofia: Evrazia.]
- Чатерджи и Датта. (1995) *Увод в индийската философия*. София: Евразия. [Chaterzhi i Datta. (1995) *Uvod v indiyskata filosofia*. Sofia: Evrazia.]
- Шохин В. К. (2007). в *Индийская философия. Шраманский период*. Петербург: Санкт-Петербургского университета. [Shohin V. K. (2007). v *Indiyskaya filosofia. Shramanskiy period*. Peterburg: Sankt-Peterburgskogo universiteta.]
- Varua, B. (1921). *A History of Pre-Buddhistic Indian Philosophy*. University of Calcutta, 329-332.
- Perelman. С. (1971). *Le champ de l'argumentation*, p. 135, Ch. Perelman. *L'empire rhetorique*, p. 33. Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Paris: University of Notre Dame Press, 45.
- Cotnoir, A. (2015). *Nāgārjuna's Logic*. OUP, Jan 28.
- Kim, T. (2015). *The Validity of Robinsonian Critiques on Nāgārjunian Logic Centering on the Interpretation of Catuskoti*, online: academia.edu. https://www.academia.edu/26923157/The_VValidity_of_Robinsonian_Critiques_on_N%28C4%81g%28C4%81rjunian_Logic_Centering_on_the_Interpretation_of_Catu%28E1%28B9%28A3ko%28E1%28B9%28ADi_1, Retrieved on 29.08.2019.

Priest, G. (2010). *The Logic of The Catuskoti. Comparative Philosophy*, Vol. 1, issue. 2, Article 6.
DOI: [https://doi.org/10.31979/2151-6014\(2010\).010206](https://doi.org/10.31979/2151-6014(2010).010206)
<https://scholarworks.sjsu.edu/comparativephilosophy/vol1/iss2/6>, Retrieved on 10.05.2019.
Westerhof, J. (2006). Nagardjunas Chatuskoti. *Journal of Indian Philosophy*. (Oxford University). 34: 367-395.

Manuscript was submitted: 12.04.2019.

Peer Reviews: since 25.54.2019 till 25.06.2019.

Accepted: 28.08.2019

Сп. „Реторика и комуникации“, бр. 41, октомври 2019.
Rhetoric and Communications Journal, Issue 41, October 2019